

Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti

TASHENEV
UNIVERSITY

“Alisher Navoiy va XXI asr”

10-ULUSLARARO KONFERANSI

Toshkent-Shimkent, 2025-yil 6-fevral

“Әлішер Науаи және XXI ғасыр”

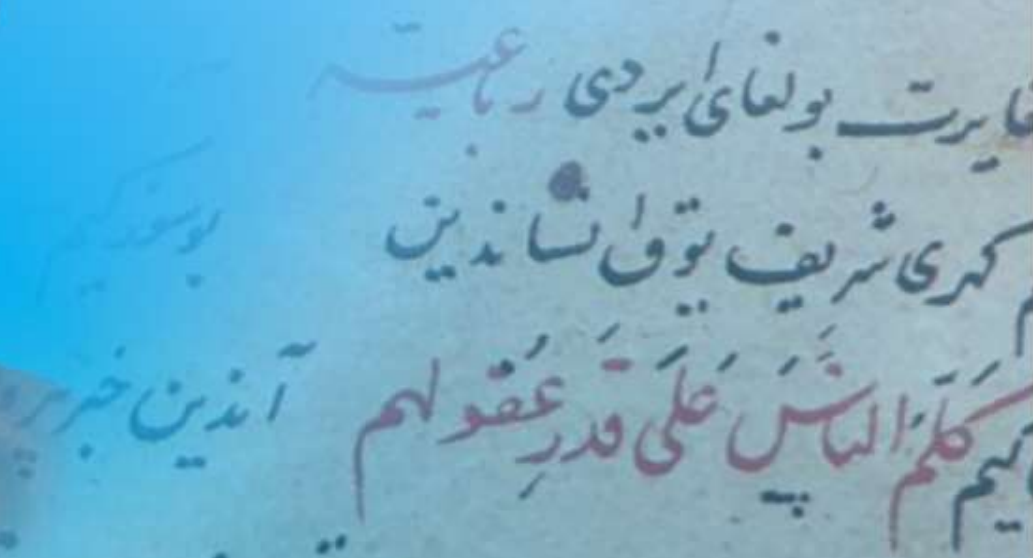
10-ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ

Ташкент-Шымкент, 6 ақпан 2025 жыл

“Alisher Navo'i and the 21st century”

10th INTERNATIONAL CONFERENCE

Tashkent-Shymkent, February 6, 2025

**Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Qozog'iston Respublikasi Jumabek
Tashenev nomli universitet**

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

**mavzusidagi 10-uluslararo konferansi
materiallari**

2025-yil 6-fevral

Toshkent – Chimkent – 2025

UO'K: 821.161.1=512.133

KBK: 83.3 (50')

A 51

Mas'ul muharrirlar:

Shuhrat SIROJIDDINOV,

filologiya fanlari doktori, akademik
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti rektori

Kanat BAYBOLOV,

Jumabek Axmetuli Tashenev nomli universitet rektori,
texnika fanlari doktori, professor

Tahrir hay'ati:

Boqijon To'xliyev (O'zbekiston), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Parida Bayneeva (Qozog'iston), Kemal Yavuz Ataman (Turkiya), Yashar Qosim (Ozarbayjon), Islam Jemeney (Qozog'iston), Farhod Rahimiy (Eron), Sholpan Arzimbetova (Qozog'iston), Karomat Mullaxo'jayeva (O'zbekiston), Janna Botabaeva (Qozog'iston), Baxtiyor Fayzullayev (Tojikiston), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Nozliya Normurodova (O'zbekiston), Shahlo Naraliyeva (Qozog'iston), Ilyos Ismoilov (O'zbekiston), Azizullah Aral (Afg'oniston), Orzigul Hamroyeva (O'zbekiston), Ozoda Tojiboyeva (O'zbekiston)

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI asr" mavzusidagi 10-uluslararo konferansi materiallari jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi kun uchun ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik va tilshunoslik muammolariga doir ilmiy maqolalar o'rin olgan. Navoiyshunoslikning bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistrantlar va bakalavr talabalari hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashi va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

**Әлішер Науаи атындағы Ташкент
мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті**

**Қазақстан Республикасы Жұмабек
Тәшенев атындағы университет**

«ӘЛІШЕР НАУАИ ЖӘНЕ XXI ҒАСЫР»

**тақырыбындағы 10-халықаралық
конференция материалдары**

2025 жыл 6 ақпан

Ташкент – Шымкент – 2025

2. Ҳаққул И. Шахсият ва шеърят. – Тошкент: ТДПУ, 2014. – 132 б.
3. Эргашев Қ. Алишер Навоийнинг насрий услуби масалалари. – Тошкент, 2022. – 254 б.
4. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 348 б.
5. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – 412 б.
6. Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 жилдлик. 3-жилд. – Т.: Фан, 1984. – 748 б.

ALİ ŞİR NEVAÎ BEYİTLERİNDE KULLUK ŞUURU

Dr. Kemal Yavuz Ataman

Sosyal Siyaset Doktoru, Danışman Danışmanlık Ltd. (Türkiye)

kemal.ataman59@gmail.com

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/LIQI8986

Özet. *Ali Şir Nevaî sanatı, eserleri ve üstün vasıflarıyla edebiyat, içtimaiyat, kültür ve tasavvuf tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Kuran, Hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih, edebiyat, ilimlerine vakıf olan Nevaî'nin ilmî ve irfanî müktesabatı eserlerine, şiirlerine aksetmiştir. Beyitleri hikmet, esrar, irfan, iksir yüklenmiş hazinelerdir. Kendisine tevdi edilen devlet vazifelerinde ve içtimai hizmetlerde samimiyet ve adaletle çalışmış, muvaffak olmuştur. Güzel ahlakı, hayratı, hasenatı ile takdir edilmiş, sanatkarlara hamilik yapmış, fakirlere, muhtaçlara yardım etmiştir. Hayat felsefesi ve tarzı halka numune olmuş, kâmil bir insan olarak edebi mirasının yanında, irfani miras bırakmıştır. Maziden ibret almış, zamanını en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmış, bilgisiyle, tecrübesiyle istikbale ışık tutmuştur. Nevaî'nin Allah (c.c.)'a kul, Resul'üne ümmet olma imanına sahip, kuvvetli, sıhhatli ve sağlam bir "kulluk şuuru"na haiz, dünyanın, ahiretin, kainatın, hilkatin hakikatine vakıf olduğu görülmektedir. O'nun en mühim ve en asli vasfı budur. Hâlık'a "kul/abd" olmak insanın en mühim vazifesidir. Bu çalışmada Nevaî'nin "kulluk şuuru"na, vukufiyetine işaret eden bazı beyitleri üzerinde durulacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Kulluk Şuuru, İman, Amel, Hilkat, Dünya, Ahiret, Kâinat*

SERVITUDE AWARENESS IN ALISHER NAVOI'S COUPLETS

Abstract. *This article examines Alisher Navoi's exceptional role in the history of literature, society, culture, and Sufism, emphasizing his artistic mastery, intellectual contributions, and ethical virtues. Profoundly knowledgeable in the sciences of the Quran, Hadith, Islamic jurisprudence (fiqh), theology (kalam), Sufism, history, and literature, Navoi infused his scholarly and spiritual heritage into his works and poetry. His couplets, rich in wisdom, metaphysical depth, and transformative insight, serve as repositories of enlightenment and esoteric knowledge.*

In addition to his literary achievements, Navoi demonstrated sincerity and integrity in his state duties and social endeavors, attaining remarkable success. Renowned for his virtuous character, benevolence, and philanthropy, he acted as a patron of the arts while providing support to the impoverished and marginalized. His philosophy and way of life became an exemplary model, leaving behind not only a literary legacy but also a spiritual inheritance as a paragon of moral excellence.

Drawing lessons from history, Navoi sought to utilize his time effectively, illuminating the future with his knowledge and experience. His unwavering sense of "servitude awareness" (ubudiyah), deeply rooted in his faith as a devoted servant of Allah (c.c.) and a member of the Ummah of the Prophet Muhammad (PBUH), shaped his worldview. He possessed a profound

understanding of the realities of existence—encompassing the material world, the Hereafter, the cosmos, and divine creation—making this awareness his most defining and essential characteristic.

At the heart of human purpose lies the duty of servitude (‘ubūdiyyah) to the Creator. This study critically examines select couplets from Navoi’s poetry that exemplify his profound consciousness of servitude, shedding light on its philosophical, theological, and literary dimensions.

Keywords: Servitude Awareness, Faith, Deeds, Creation, World, Hereafter, Universe

Giriş

Kulluk, “kul” olmak en başta gelen bir vazife, sıfat ve rütbedir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), evvela Allah (c.c.)’ın kulu/abd ve sonra Resulü (s.a.v.)’dür. Halık-ı Zül Celal Hazretleri insanları kendisini tanısinlar, bilsinler, ibadet etsinler, diye halk etmiştir. Nevaî edebi eserleri, şiirleri, sanatıyla mahir, maruf, meşhur bir üstattır. Eserleri ve şiirleri mana ve hikmet hazinesidir. Nevaî’de, tasavvuf, irfan ve ilahi aşk en güzel, en yüksek seviyede tezahür etmiştir. Ali Şir Nevaî’nin, itikadı, imanı, ameli, ilmi, irfanı, ihsanı, ihlası, ahlakı, edebi, hali ile eserleri, beyitleri varoluşun, hilkatin, fitratın hikmetine vakıf olduğunu, “kulluk şuuru”nu idrak ettiğini, farkındalığını ortaya koymaktadır. Allah (c.c.)’a muti, Resulullah (s.a.v.)’a tabi, tasavvuf büyüklerine müntesip olarak yaşamış, kâmil iman ve salih amellerle ömrünü mamur kılmıştır. Ali Şir Nevaî, her şeyden önce “kul” olma şuurunda, samimi ve güzel bir kul olmaya çalışan, insandır. Kulluk şuuru veciz beyitlerinde yer almıştır. O’nun kulluğu, sufi, edip, şair, mütefekkir devlet adamı, sanatkârlık hususiyetlerinden önce gelmektedir. Kulluk şuuru, kulluk aidiyeti, kulluk mesuliyeti, kulluk mükellefiyeti, kulluk samimiyeti, kulluk muhabbeti Nevaî’nin beyitlerinde açıklıkla görülmektedir.

Hilkat/Yaratılış, Kul/Abd ve Kulluk Şuuru

Arapça İslâmî kaynaklarda geçen **halk** kelimesi “yaratmak, meydana getirmek kökünden gelen **hilkat** “yaratılış, fitrat, tabiat” manasına gelmektedir [Çağırıcı, 2013: 331]. İnsanın hilkat/yaratılış gayesi, varoluş sebebi Allah’ın varlığını, birliğini idrak etmek, muhabbetini kazanmak, halk ettiği/yarattığı şekilde kalmak, istediği gibi yaşamak, iyi ve güzel kulluk etmek, rızasına erişmek, dünya imtihanında muvaffak olmaktır. Kuran-ı Kerim’de, Allah (c.c.) "Ben cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" ayeti ile insanın hilkat sebebinin işaret etmektedir [Zariyat, 51/56]. Kainatın Yaratıcısı kendisine güzek kulluk edilmesini istemektedir [Coşan, 2008: 137]. Fatiha suresinde "Ancak sana kulluk ederiz ve ancak senden yardım dileriz" [Fatiha, 1/15], Hicr suresinde "Sana yakın (ölüm) gelene kadar Rabbinle ibadet et!" [Hicr, 15/99] ayetleri ile kulluğun ve ibadetin lüzumu anlatılmaktadır. Arapçada “abd” “kul” demektir. **Ubûdiyyet** “kulluk” ve “itaat” mânasını taşımaktadır. Kulluk ve itaat Allah (c.c.)’a ise, abd “hür insan” anlamına gelir. Şayet insan kula itaat ediyorsa “köle” mânasına gelir. Kur’an’da bütün Müslümanlarca “insanların en faziletlisi” kabul edilen Hz. Muhammed (s.a.v.), diğer peygamberler, cinler, hatta melekler için “abd” kelimesi kullanılmıştır (bk. en-Nisâ 4/172; el-İsrâ 17/1) [Hamidullah, C.I, s.57-58-1988].

Allah (c.c.)’a ibadet eden abid, kulluk vazifesini yerine getirmek ise ubudiyyet olarak vasıflandırılmıştır. Mutasavvıflar Kuran ve Hadislerde geçen “abd” mefhumunu üzerinde durmuşlar, “abd”in **âbiddin** (ibadet eden), **ubûdiyyetin** (kulluğun) de ibadetten üstün olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim sufilere göre Kelime-i Şahadet’te geçtiği üzere, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in biri **abd/kul**, diğeri **resûl/elçi** olmak üzere iki

vasfı vardır. Birinci vasfı, ikinciden üstündür. Kelime-i Şehâdet'te ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hükümdarlara gönderdiği mektuplarda ilk cümlesinin "Allah'ın kulu ve resulü Muhammed'den..." tarzında yazdırması, bu telakkinin doğruluğunu göstermektedir. Ayrıca Resûl-i Ekrem, "Allah beni **kul-peygamber** olmakla **sultan-peygamber** olmak arasında muhayyer bıraktı, ben kul-peygamber olmayı tercih ettim" (*Müşned*, II, 291) buyurmuştur. Bundan dolayı alimler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sahip olduğu makamların en yücesi **abdiyettir** demişlerdir [Uludağ, 57-58, 1988].

Şuur lugatte anlayış, fehm, idrak, hissetme, kendi varlığından haberdar olma, demektir [Lugatim.com, n.d.]. Ayrıca, insanın kendini bilmesi ve içinde yaşadığı zamandan ve mekândan haberdar olabilmesi melekesi, bilinç; şuûruna varmak (ermek) ise, bir şeyi tam mânâsıyla anlamak, kavramak, idrak etmek, bilincine varmak olarak tarif edilmiştir [Lugatim.com, n.d.].

Kulluk şuuru, hilkatin/yaratılışın gayesini, hikmetini, Allah (c.c.)'in varlığını, birliğini, O'na itaati ifade eder. Ayrıca, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in abd/kul ve resul/elçi olduğunu, O'na ittibai, kulun mesuliyetini, güzel kulluk yapmak vazifesini anlamaktır. Kainatı, dünyayı, ahireti, nefsi, şeytanı idrak etmeyi bilmektir.

Kulluk Şuuru ve Nevaî Beyitleri

Tasavvuf ahlak, nefsi terbiye etme, Hakk'a ihlasla ibadet ve taat ilmidir. İlimlerin en şerefli, özü, hakikatidir. Marifetullah, Allah (c.c.)'ı doğru bilmektir. [Coşan, 2088: 12]. Nevaî, dini ve tasavvufu bilgisi, kültürü yüksek, alim ve arif bir şahsiyettir sufi, Nakşibendî, Allah (c.c.)'a gönülden bağlı, kulluk şuuruna kamilen sahip bir kul, marifetullah ehlidir [Hakkul, 2001: 10]. Küçük yaştan itibaren mensup olduğu Nakşibendi tasavvuf büyüklerinin eserlerini okumuştur [Seyhan, 2005: 94]. Molla Abdurrahman Camii'ye intisap etmiş, Hoca Ubeydullah Ahrar'ın sohbetlerinde bulunmuştur. Hacı Ahrar Veli'nin emriyle Siracü'l Müslimin isimli risaleyi yazdığını eserinde başında açıklamıştır. Bu risaleden başka Münacaat, Çihil Hadis, Lisanü't Tayr, Nazmü'l Cevahir, Mahbubu'l Kulûb gibi dini ve ahlaki eserleri yazmış, diğer eserlerinde tasavvufa yer vermiştir.

İslam'da düşünmenin, tefekkürün, ibretle bakmanın, hikmetleri bulmanın, görmenin, ilmin, irfanın, aklın ve mantığın yeri, kıymeti, ehemmiyeti vardır. Hak Teala güzellikleri sezilmek için lutfetmiş, gönül ve iç alemi, hisleri bunun için halk etmiş, yaratmıştır [Coşan, 2011: 82]. Nevaî'nin beyitlerinden, O'nun her şeyi dikkatle incelediği, güzellikleri sezdiği ve hikmetleri kavradığı, "kulluk şuuru" ile tefekkür ettiği anlaşılmaktadır.

Ali Şir Nevayî'nin beyitlerinde kulluk şuurunun ilk tezahürü "iman"dır.

Kim ki cihan ehlide insan durur,

Bil ki, nişânı anga iman durur. [Nevaî, Hamse / Hayret'ü'l-Ebrar, 2021: 123].

Nevaî insana Allah (c.c.)'tan verilen verilen en büyük nimetin "iman" olduğunu ifade etmektedir. İnsanın ruhunu besleyen, ahlakın kaynağı imandır, insanlar arasındaki muhabbetin kaynağı da imandır. **Hayretü'l-Ebrar'ın** birinci ve ikinci bölümleri "**İman**" ile "**İslam**" dan bahsetmektedir:

Bes anı insan atagıl biriya

Kim işidur sabr ile şükr ü haya.

Böyle buyurdu Nebi-i Haşimi

Kim bu üç imânning irür lazımı

Bes anı insân dimek olgay revâ

*Kim işi iman bile tapğay neva
Ey ki sanga eyledim insänni şerh
Imdi işit kim kilay imänni şerh
Altı durur şer de güya 'aded
Her ni ki mü'minga kirek mutekad
Eylese bu altı bile ihtişär
Altı cihetdin anga bolgay hisär
Kim bu hisär olsa ang me'meni
Oğrıdin eymen boluban mahzeni* [Nevaî, Hayret'ü'l-Ebrar, 2021: 124].

Görülüyor ki Nevayî, kulluk borcunu yerine getirmeyi amaç edinen bir mümin ve bir müslümandır [Güzel, 2023: 185].

İlâhâ, pâdşâhâ, kirdigârâ,

Sanga âçuğ nihân u âşkârâ [Nevaî, Garâibü's-Sıgar, 2011:26].

(Anlamı: Ya Rabbi, Âlemlerin Padişahı, Yaradan Zat! Gizli âşikar her şey sana malumdur)

Ey husnungga zarrât-i cahân içra tacalli,mazhar sanga aşyâ,

Sen lutf bila kavn u makân içida mavli, âlam sanga mavlâ [Nevaî, Garâibü's-

Sıgar, 2011: 673]

(Anlamı: Ey güzelliği dünyadaki her şeye tecelli eden Zat, Sen lütfunla tüm varlığın sahibisin, kâinatın sahibi sensin.) Nevayî yukarıdaki beyitlerde Allah (c.c.)'ın Zatını, varlığını, sıfatlarını, esmasını dile getirmektedir.)

Ey Nevâî, sen kim u mihrab u mescit istemek,

Kaydakim, hublar ayağın koysa, sen başını koy! [Nisariy, 1993: 67].

(Anlamı: Ey Nevâî, sen kimsin ki, mihrapla mescit ararsın? Aslında iyi insanların ayaklarının değdiği yer, secde edeceğin yerdir.) İnsanın varlık sebebi, fani olarak geldiği dünyadan baki olan ebedi alem giderken güzel kulluk yapmaktır. Sadıklarla, iyi insanlarla birlikte olmak, kâmil insan olmanın gereğidir.

Âlam arâ halkni Yazdân-i pâk,

Ahli nacât etti yu ahli halâk.

Bu birisin âbid-i asnâm bil,

Ul birisin zumra-i islâm bil.

Kufr eli yol tâptı malâmat sari,

Zumra-i islâm salâmat sari. [Nevaî, Hamse / Hayretü'l-Ebrar, 2021: 134]

(Anlamı: Hak Teala halkları kurtulanlar ve helak olanlar diye iki gruba ayırdı. Birisini putlara tapanlar, diğerini de Ehli İslam olarak düşün. Neticede, küfre düşenler melamet yoluna saptılar. Ehli İslam ise istikamet üzere kaldılar.)

“Nevâî 'nin yorumuna göre, yalnız İslam devletinde yaşamak Müslüman olmak için yeterli değildir. Şair, hadise dayanarak “gerçek bir Müslümanın, diğer insanların eli ve dilinden emin ve güvende olan kişi” olarak değerlendirilebileceğini vurgular. Bu ahlaki seviyeye ulaşmak için insanın İslam'ın beş şartını seçkin bir niyet ve saf bir inançla yerine getirmesi gerekir. Nevâî, İslam dininin temelini - şهادet; namaz, oruç, zekat. hacc, kaza ve kader” olarak açıklamakla birlikte, bu amellerin sadece ritüel ve gelenekler olmadığını, aynı zamanda manevi eğitimin temelleri olduğunu çok güzel bir şekilde ifade etmiştir.” [Yusupova, 2016: 90].

Elga şaraf bolmadı câh u nasab,

Lek şaraf keldi hayâ u adab [Nevaî, Hamse / Hayretü'l-Ebrar, 2021: 182]

(Anlamı: Makamından ve soyundan insanlar şeref bulmamışlardır. Gerçek şeref, hayâdan ve edepten gelmiştir [Nevâî, 2021, Hamse / Hayretü'l-Ebrar].)

*Biyım ila kim Haknı parastış kılur,
Nafs nacâtini tilab iş kılur.*

Kim çekar ummid ila farsudalik,

Kasdi erur ravzada âsudalik. [Nevâî, Hamse / Hayretü'l-Ebrar, 2021: 167]

(Anlamı: Kim korktuğu için Allah'a ibadet ederse, nefsinin isteklerinden kurtulmak yolundadır. Kim umutla yoksul bir hayat sürdürürse, onun maksadı cennette huzura kavuşmaktır)

Kimgaki iş boldi kanâat fani,

Bilki, ani kıldı kanâat ğani.

Ganc-i tacammulni ğinâ bilmagil,

Balki ğinâ ganc-i kanâatni bil [Nevâî, Hayretü'l-Ebrar, 2021: 193].

(Anlamı: Kim kanaat sahibiyse bil ki kanaat onu zengin etmiştir. Altını, gümüşü, ziyneti servet olarak görme. Çünkü, gerçek zenginlik kanaattir).

Çu mahbub-i hakiki oldurur Ol,

Aning vasli sâri kat' aylamak yol...

Bu yol içra ki behad dard u ğamdur,

Uzak târtar, vale ikki kadamdur.

Kim ul ikki kadamning kat'-i ming yil,

Kişi ursa kadam mumkin emas bil.

Biri özlükni kılmak boldi fânî,

Yana bir dâĝi tâpmâk boldi âni. [Nevâî, Ferhâd ve Şirin , 2021: 206].

(Anlamı: İnsan için hakiki Habib (Yaradan)'tir. O'na kavuşmak için yol kat etmek lazımdır. Bu yolda sayısız dertler ve gamlar vardır. Aslında iki adımlık mesafe olmasına rağmen bu yolculuk çok uzun sürer. İnsana iki adamlık mesafe bin yıl gibi gelir. Fakat, ne kadar çabalarsa çabalasın insan yolun sonuna ulaşamaz. Bunun için insanın kendinden vazgeçmesi, kendini yok sayması, Habib'ini araması ve bulması gerekir.)

Mümin ermastur, ul ki iymândin

Rözgârîda yuz safâ körgay.

Tâ ki kardâşîga ravâ körmâs –

Har nekim özîga ravâ körgay. [Nevâyî, Erbain, 2011: 582].

(Anlamı: İmanı sayesinde hayatında pek çok hayır gören insan, aynı hayrı kardeşi için görmedikçe gerçek mümin olamaz).

Halk arâ yahşîrâk, deding, kimdur?

Eşitib, ayla şubha raf' andin.

Yahşîrâk bil ani ulus arâ kim,

Yetsa köprak uluska naf' andin. [Nevâyî, Erbain, 2011: 582].

(Anlamı: İnsanların en hayırlısı kim dersen, dinle ve şüpheni gider. Bil ki, en iyi insan insanlara en çok fayda sağlayandır.) Gördüğümüz gibi, bu açıklama ile bireyin ulusa – topluma hizmet etmesi yüksek bir erdem olarak sayılıyor [Yusupova, 2016: 195].

Sonuç

Nevayî beyitlerinde iman, İslam, ihlas, ihsan, güzel ahlak, edep, aşk, cömertlik, tefekkür, tevazu, tevekkül gibi birçok hususu dile getirmiş, tasavvufla kemale ermiştir. Allah (c.c.)'a itaati, teslimiyeti, muhabbeti “kulluk şuuru” olarak beyitlerine aksetmiştir. Nevâî'nin beyitleri feraset, basiret ve “kul olma” idrakini göstermektedir.

Büyük sufi Mevlâna Celaleddin Rumi Mesnevi’de insanın hilkat/yaratılış maksadının Allah (c.c.)’a güzel kulluk yapmak olduğunu sık sık ifade etmektedir [Yeniterzi. 2010: 149]. Bu yönüyle Mevlânâ Celaleddin Rumi’nin beyitleriyle Ali Şîr Nevaî’nin beyitleri arasında büyük benzerlikler vardır. Nevaî, tefekkürü, hikmeti, ibret nazarı, aklı, mantığı, idraki, izanı ile üstün “kulluk şuuru”na sahip, mümtaz bir şahsiyet olarak telakki edilebilir. Böylelikle, Nevaî’nin edebi sanatı yanında irfan sanatını görmekte mümkündür.

Kaynakça

- Çağırıcı, Mustafa. *Hilkat*. Diyanet İslam Ansiklopedisi. C.43. İstanbul, 2013.
- Coşan, Mahmud Esad. *İslam Dergisi Başmakaleler 1*. E-kitap, 2008.
- Coşan, Mahmud Esad. *İslam Dergisi Başmakaleler 4*. Server İletişim, İstanbul, 2011.
- Coşan, Mahmud Esad. *Tasavvufun Aslı. İslam Dergisi Başmakaleler 1*. E-kitap, 2008.
- Güzel, Abdurrahman. "Hayretü'l-Ebrâr'da Tasavvufî Unsurlardan Örnekler. Ali Şîr Nevâyî'nin Eserleri Ve Kültürel Etkileri Sempozyumu. Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2023.
- Hamidullah, Muhammed. *Hür veya köle olan insan, kul*. Diyanet İslam Ansiklopedisi. C.I. İstanbul, 1988.
- Hakkul, İbrahim. *Ahmet Yesevî*. Taşkent: Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat, 2001.
- Nevâî, Ali Şîr. *Tola Eserler Toplamı*. C. 9. *Erbain*. Taşkent: Gafur Gulam Yayınevi, 2011.
- Nevâî, Ali Şîr. *Tola Eserler Toplamı*. I-IV C. Taşkent: Gafur Gulam Yayınevi, 2011.
- Nevâî, Ali Şîr. *Hamse / Ferhâd ve Şirin*. Taşkent: Tamaddun Yayınevi, 2011.
- Nevâî, Ali Şîr. *Hamse / Hayret'ü'l-Ebrar*. Taşkent: Tamaddun Yayınevi, 2021.
- Nisariy, Hasanoca. *Muzakkiri Ahbab. Tazkira*. Taşkent: A.Kadiri Yayınevi, 1993.
- Seyhan, Tanju Oral. *Ali Şîr Nevâyî Siracü'l Müslimin*. Türklük Araştırmaları Dergisi. C.2, S.4, Aralık 2005. Ankara.
- Yeniterzi, Emine. *Mesnevi'de Kulluk Şuuru*. Mevlâna ve İnsan Sempozyum Bildirileri. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
- Yusupova, Dilnavoz. *O'zbek mumtoz va milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. Taşkent: Tamaddun yayinevi, 2016.
- "Şuur." *Lugatim.com*. <https://www.lugatim.com/suur>

NAVOIYNING “QAYCHI” G‘AZALI

Zuhriddin Isomiddinov

adabiyotshunos

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/HWUZ5469

Annotatsiya: Alisher Navoiyning g‘azallarini tahlil qilish har doim adabiyotshunosdan katta bilim, salohiyat talab etadi. Mazkur maqolada ham ma’no qatlami chuqur g‘azali tahlilga tortilgan, matnga xos xususiyatlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: g‘azal, sharh, nasriy bayon, tagma’no, matn, badiiylilik.

Abstract. This article examines the intricate semantic layers within Alisher Navoi’s ghazals, emphasizing the depth of meaning and the distinctive textual features that characterize his poetic style. The analysis highlights the complexity of Navoi’s verse, demonstrating that a comprehensive understanding of his ghazals requires significant literary expertise and scholarly competence.

Keywords: ghazal, commentary, prose description, meaning, text, artistic quality.

MUNDARIJA CONTENTS	
Shuhrat SIROJIDDINOV. Turkiy dunyo hamkorligining mustahkam asosi Туркі әлем ынтымақтастығының мықты негізі	7
Қанат БАЙБОЛОВ. Екі халық арасындағы бауырлық пен достық рәмізі Ikki xalq qardoshligi va do'stligi simvoli	11
I SHO'BA. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING JAHON TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI SECTION I. THE PLACE OF ALISHER NAVAII'S LITERARY HERITAGE IN WORLD CIVILIZATION	
Boqijon TO'XLIYEV. Nasimiy va Navoiy nazmi – badiiy tafakkurning yangi bazmi	15
Islam JEMENEY. Әлішер Навои	23
Yashar QOSIM. Dohiy Alisher Navoiyning ulug' izdoshi (Muhammad Fuzuliy sheiriyatida poetik in'ikos tarzining o'ziga xosligi)	35
Qodirjon ERGASHEV. Renessans adabiyotida etologik janr taraqqiyoti	42
Əlimuxtar MUXTAROV. Nizami Gencevi ve Alişir Navai'nin tür ruhu eserlerinin ve araştırmacılarının gözü ile	47
Roviyajon ABDULLAYEVA. Alisher Navoiy fenomeni yoxud Navoiy ijodining olamshumul ahamiyati	52
Насриддин НАЗАРОВ. Гуманизм и креативность в творчестве Наваи как фактор обеспечения связей между народами Евразии	60
Burobiya RAJABOVA. O'zbek navoiyshunoslari Jomiy haqida	67
Karomat MULLAXO'JAYEVA. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy g'azallarida Yusuf (a. s.) siymosining badiiy talqinlari	77
Tozagul MATYOQUBOVA. Sharq adabiyotining yetuk tadqiqotchisi	82
Nosir JO'RABOYEV. Ikki turkman hukmdori ijodi va Alisher Navoiy	87
Молдасанов Е.М., АБДУВАЛИТОВ Н.Б. Әлем әдебиетінің асқар шыңы (Әлішер Науаидың 584 жылдығына орай)	95
Hulkar HAMROYEVA. Alisher Navoiy ijodida san'at talqini	99
Злиха ЖАНТАСОВА. Шығыс әдебиетінің қазақ фольклорындағы көрінісі	103
Sherxon QORAYEV. Alisher Navoiy Badaxshon shohi va shoir Sulton Muhammad La'liy ijodi tadqiqotchisi (Navoiy va uning zamondoshlari tazkiralari ma'lumotlari asosida)	109
Ahmad AKHLAQUE, Asror Allayarov. Alisher Navoi's creative works: a scientific exploration	115

Fayzulla ISKANDAROV, Dostonjon Tojiev. “Alisher Navoi international award”: establishment and historical significance for the turkic world	118
Diyora ABDUJALILOVA. Alisher Navoiy va Yahyobey Toshlijali dostonlarida shayx va avliyolar timsoli	124
Orifjon OLIMJANOV. Alisher Navoiy va Lorendeli Hamdiy “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasiga doir	131
II SHO‘BA. NAVOIY NAZMIY, NASRIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI SECTION II. ISSUES OF STUDYING NAVAIY'S POETRY, PROSE AND SCIENTIFIC HERITAGE	
Nurboy JABBOROV. Alisher Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asarining siyarnoma turkumida tutgan o‘rni	136
Nusratullo JUMAXO‘JA. Navoiyning yigitlik lirikasiga mansub mustazodi	149
Maqsud ASADOV. Alisher Navoiy “Tanbeh”larining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari (“Mahbub ul-qulub” asari misolida)	155
Dr. Kemal Yavuz ATAMAN. Ali Şir Nevaî beyitlerinde kulluk şuuru	160
Zuhriddin ISOMIDDINOV. Navoiyning “qaychi” g‘azali	165
Baxtiyor FAYZULLOYEV. Qo‘qon adabiy muhitida Navoiyga izdoshlik	170
Iqboloy ADIZOVA. Adabiy ta’sir va poetik tafakkurning yangilanishi	177
Nafas SHODMONOV, G‘iyosiddin SHODMONOV. Olti dostonida Odam Ato timsoli talqini	185
Faridaxon KARIMOVA. Xorazm adabiy muhitida debochanavislik an’analari	193
Islomjon YAQUBOV. O‘zaro ta’sir, ijodiy mushtaraklik va o‘ziga xoslik	200
Shavkat HAYITOV, Gulshod SHOYIMOVA. Alisher Navoiyning nabotot va hayvonot olamiga munosabati	205
Obidjon KARIMOV. Alisher Navoiy irfoniy olamining yangicha talqini	212
Gulbahor ASHUROVA. O‘zbek ayol shoiralari ijodida Alisher Navoiy obrazi tasvirlari	216
Qo‘ldosh PARDAYEV. Navoiy g‘azallariga Muqimiyning nazira va taxmislari	221
Ilyos ISMOILOV. Abror hayrati	226
Shermuhammad AMONOV, Abdulhaq RAHIMI. Alisher Navoiy mustazodiga bog‘langan muxammas haqida	229
Zilola AMONOVA, Shahlola SAFAROVA. “Farhod va Shirin” dostonidagi na’t boblarning manbalari va badiiyati	235
Abdulhamid QURBONOV. Badiiy matn va tasviriy vositalar mutanosibligi	242
Muqaddas TOJIBOYEVA. Abdulla Qodiriy romanlarida Alisher Navoiyga izdoshlik masalalari xususida	248
Orzigul HAMROYEVA. Radifning bayt kompozitsiyasidagi o‘rni	252

Ma'rifat RAJABOVA. Xalq maydon kulgi san'ati belgilarining Navoiy ijodidagi ko'rinishlari	256
Nodira SOATOVA. "Farhod va Shirin" dostoni – an'ana takomili, taraqqiysi hamda sintezi sifatida	260
Umida RASULOVA. "Alisher Navoiy" romanida obraz poetikasi	266
Marg'uba ABDULLAYEVA. Yetti sayyora: badiiy talqin va ilmiy dunyoqarash	269
Sohiba UMAROVA. Suyuma G'aniyeva – navoiyshunos	273
Zuhra MAMADALIYEVA. Alisher Navoiy "Xamsa"sida mirrix obrazining majoziylik xususiyatlari	277
Aziz RAJABIY. Alisher Navoiy g'azallarining ohang jilolari (Yunus Rajabiy musiqiy merosi misolida)	282
Zarif QUVONOV. "Hayrat ul-abror"ning yangi tadqiqatlari xususida	286
Farruxbek ABDALIYEV, Gulnoza OSMANOVA. "Xamsa"da "kampir" obrazi talqini	290
Nafisa RAXMANOVA. Ramziy-majoziy obrazlar ta'vili haqida mulohazalar	293
Kamola ULUG'MURODOVA. Navoiy nazmida Layli obrazining badiiy talqini	299
Mavluda ORTIQOVA. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida valiylarga xos sifatlar talqini	303
Jamila EISAR. Alisher Navoiyning she'riyatida oyina timsolining talqini ("G'aroyib us-sig'ar misolida")	308
Azizbek TOSHPO'LATOV. Alisher Navoiyga izdoshlik: Ahmad Tabibiy taxmislari	313
Sevara PARMONOVA. Tasavvufiy tazkiralari va Alisher Navoiy asarlarida Ibrohim Adham nomining zikr etilishi	318
III SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING MANBALARI VA MATNIY TADQIQI SECTION III. SOURCES AND TEXTUAL RESEARCH OF ALISHER NAVAI'S WORKS	
Dilnavoz YUSUPOVA, Umedullo MAHMUDOV. Alisher Navoiyning "Munshaoti Abdulloh Marvorid"dan o'rin olgan forsiy maktublari xususida	323
Manzar ABDULXAYROV. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni tabdillari tahlili	330
Dr. Farhad RAHIMI. Senglah Sözlüğünün Feraği Düzeltmeleri ve Feraği'den Yanlış ktarmaları Üzerine	335
Gholamreza RAZMI. Özbekistan'da yayimlanmış iki Hayretü'l-ebrar'in tashih edilmiş metnindeki hatalarin sebeplerine bir bakiş	352
Altay NOORULLAH. Navoiy asarlarida tinish belgilarining yanglish ishlatilishi	365

Sevda BEHESHTI. Navai's Poetry as Reflected in Miniature Paintings (A study of Illustrated manuscripts preserved in Iranian collections)	376
Oysara MADALIYEVA. Alisher Navoiyning dastlabki ikki devoni Hamid Sulaymon nigohida	384
Dr. Siyamek HÜSSEYINALIZADE (Ergin Avşar). Amîr Alî Şîr Nevaî'nin şiirlerinde Şamanlığa aid Terimler ve ritüeller	395
Ozoda TOJIBOYEVA. Parij kulliyotidagi "Favoyid ul-kibar"ning matniy xususiyatlari	407
Husnigul JO'RAYEVA. Husayn Boyqaro – Husayniy adabiy merosining O'zbekistonda o'rganilishi	412
Dilnoza RUSTAMOVA. Alisher Navoiy toshbosma devonlaridagi ayrim g'azallar matnining qo'lyozma nusxalar bilan qiyosi	417
Erfan ESHGHÎNOUR. Fâni Divanındaki Avnî Divanından Tercüme Olunmuş Şiirler Üzerine	423
Lochinbek AHMADALIYEV. Po'latjon Qayyumiy tazkiralarda Alisher Navoiy faoliyatining yoritilishi	433
Dilnavoz SATTOROVA. Navoiy g'azallariga Sa'diy taxmislari	438
IV SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING XORIJIY TILLARGA TARJIMASI VA CHET ELLARDA O'RGANILISHI SECTION IV. TRANSLATION OF ALISHER NAVA'I'S WORKS INTO FOREIGN LANGUAGES AND STUDY ABROAD	
Hulkar HAMROYEVA, Shahlo NARALIYEVA, Ozodaxon MUSAYEVA. Qozog'istonda Mir Alisher Navoiy ijodining o'rganilishi	444
Abdulhay SOBIROV, Zamira DJURABAYEVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" – turkiy xalqlar leksikasining so'nmas bulog'i	451
Münevver TEKCAN, Serpil Yazıcı ŞAHİN. Muhakamat al-lughatayn's literary and academic aspects.	455
Бермет ЗАКИРОВА, Дамилова НУРИЙЛА. Алишер Навоинин чыгармаларындагы тилдик каражаттар аркылуу студенттин кеп маданиятын өстүрүү	462
Nishonboy XUSANOV. "Hayrat ul-abror"dagi teonimlarning semantik va badiiy xususiyatlari	468
Mardon RAHMATOV. Qo'shma fe'l komponentlari inversiyasi	472
Rashid ZOHID. Hayot – firoq manzili	478
Shahlo HOJIYEVA. Alisher Navoiy badiiy kashfiyotlari – Cho'lpon estetik tafakkuri yangilanishi omili	482
Mo'minjon SULAYMONOV. Alisher Navoiy davrida isiriq solinganmi?	488
Abdumurod TILAVOV. Alisher Navoiy ma'naviy merosi va zamonaviy ta'lim	492
Nilufar RASULOVA. Alisher Navoiyning boqiy merosi jahon tillarida	497
Ozodaxon MUSAYEVA, Gulchehra SULTONOVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" asaridagi turkiy fe'llar va omonim so'zlar tahlili	502

Iroda ISHONXANOVA. Alisher Navoiy hayoti va ijodining “Литература” darsliklarida aks etishi	505
Shahlo NARALIYEVA, Farrux ABDALIYEV. Hazrat Navoiy ijodida nutq madaniyati	514
АШИРОВА Т.К., КАРАЕВА Н.О., ЗАКИРОВА Б.А. Алишер Навоинин чыгармаларын санарип платформалар аркылуу жайылтуу	518
Dilorom YULDASHEVA, Shahlo NARALIYEVA. Alisher Navoiyning didaktik qarashlari	523
Komiljon ABDULLAYEV. Ta’lim tizimi bosqichlarida Alisher Navoiy hayoti va ijodini o’rgatishda fanlararo integratsiyadan foydalanish	527
Gulnoza YULDASHEVA, Sevinch UBAYDULLAYEVA. “Lison ut-tayr” dostonining ayrim morfemik xususiyatlari tahlili	531
Feruza DJUMANIYAZOVA. Alisher Navoiy ijodida milliy etnosport o’yinlari	534
Hamida JURAQOBILOVA. O’zbek she’riy matnlaridagi kognitiv metaforalarning fransuz tilida ifodalanishi	539
Abdug’ani NASRIDDINOV. Navoiyshunoslikda yangicha yondashuv	544
TEZISLAR ADABIYOTSHUNOSLIK	
AHMADOVA Shohsanam. Hofiz Xorazmiy va Alisher Navoiy ijodida zohid obrazi tasviri	550
ABDURAIMOVA Xafiza. Alisher Navoiy g’azaliyotida Doro obrazi talqinlari	553
ALIYEVA Sevinch. Anbiyolar haqidagi manbalarda Iso payg’ambar obrazi tasviri	556
ALMARDONOVA Aziza. Alisher Navoiy tarji’bandlarida dunyo ramzi	561
DEHQONOV Akramjon. Bir g’azal sharhi	564
DOLIMOV Shokir. «Hayrat ul-abror» dostoni sharhining rus tiliga tarjimasi xususida	567
GAFUROVA Shaxnoza. Navoiy me’rojnoma baytlarida qo’llangan badiiy san’atlar	569
IBOTOVA Madina. Alisher Navoiy g’azallarida jon va ishq munosabatining badiiy ifodasi	572
MEYLIYEV Xudoyberdi. Navoiy va zamondoshlari asarlarida Mirzo Mironshoh saroyi adabiy muhiti va shoir Lutfulloh Nishopuriy ijodiy faoliyatining yoritilishi	576
MUQUMOVA Surayyo. “Nasoyim ul-muhabbat”: ism, xosiyat va xususiyat	579
NASRULLAYEV Elmurod, SIROJIDDINOVA Sevinch. Xalq og’zaki ijodida Navoiy timsoli talqini	581

NURULLAYEVA Hulkaroy, MAMADALIYEVA Madina. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarini o’qitish bo’yicha ayrim mulohazalar	584
OLIMJONOV Davronbek. “Boburnoma” asarida tarixiy shaxslar tavsifi (Alisher Navoiy shaxsi misolida)	587
PARDAYEVA Nigora, PIRNAZAROVA Barno. Navoiy lirikasida kichik lirik janrlar	589
SHOMURODOV San’at. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlari isajon sulton talqinida	593
TO’XTAMURATOV Furqat. Alisher Navoiy g’azaliga Muhsiniy tatabbu’si	596
TURDIYEVA Maftuna. “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasidagi ba’zi farqli jihatlar	599
UMAROVA Dildor. Alisher Navoiy asarlarida sukut go’zalligi ifodasi	602
UMAROV Sardorbek. Ma’rifatning haqiqati – hayratdir	604
YANGIBOYEV Shavkat. Ito haqida	607
TILSHUNOSLIK	
YULDASHEVA Dilorom. Alisher Navoiy asarlarida rang-tus ifodalovchi birliklar	611
AXMADJANOVA Malika. Alisher Navoiy va o’zbek tilining boyitilishi: ilmiy metodlar va uslublar	613
AKBAROVA Zulfizargul. Alisher Navoiy asarlarida qo’llanilgan antonimlik hosil qiluvchi “Ahl” komponentli lug’aviy birliklar tahlili	617
YUSUPOVA Dildora. Alisher Navoiy asarlarida qimmatbaho tosh nomlari	619
MUNDARIJA	622